

Жазыкова Раушан Балғалиевнаның
«8D02304 - Филология» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған «Ономастикалық дискурстың
ерекшеліктері» диссертациясының
АНДАТПАСЫ

Диссертация тақырыбының сипаттамасы. Қазақ тіл білімінде ономастика мәселелері құрылымдық және танымдық тұрғыдан кеңінен зерттелген. Дегенмен тіл білімі зерттеулерінің антропоэекті бағытқа сай жаңа көзқарастармен толықтырылуы ономастикалық атауларды дискурс теориясы негізінде қарастыру қажеттілігін туғызды. Ономастика мен дискурсты өзара байланыстыра зерттеу когнитивті-дискурстық парадигма аясында жүзеге асып жатыр деуге болады. Бұл бағыт ономастикалық атауларды зерттеуде когнитивтік және коммуникативтік тәсілдерді біріктіру арқылы дамыған. Бұл пікірді біз С.М. Пак, Е.С.Кубрякова, Л.А. Манерко т.б. зерттеушілер еңбектерінен кездестіреміз.

Ұсынылып отырған ғылыми зерттеу ономастикалық дискурс ерекшеліктерін анықтауға арналған. Ол ерекшеліктер онимдерді дискурс бірлігі ретінде қарап талдау арқылы орындалады. Бұл бағыттағы зерттеу тәжірибеміз ЖТН АР 09259776 – «Ономастикалық дискурс: мифологиялық аспекті» гранттық қаржыландыру жобасын (2021-2023 жж. Келісімшарт 145/36-21-23, 7 сәуір 2021 жыл) орындау барысында жүргізілді.

Ономастикалық атауларды дискурстық аспектіде қарастырғанда, оларды тек тілдік бірлік ретінде емес, сонымен қатар когнитивтік құрылымдардың (ішкі мағына) сыртқы көрінісі ретінде талдау қажет. Мұндай көзқарас ономастикалық атауларды қарым-қатынастағы ақпарат тасымалдаушы элемент ретінде қарастырып, оларды когнитивті-дискурстық тұрғыдан кешенді зерттеуге мүмкіндік береді. Бұл кешенді зерттеу мәдениеттану, когнитивтік лингвистика және тіл білімінің жүйелі байланысынан туады. Тіл мен мәдениеттің өзара көпдеңгейлі байланысы бары А.Маккай зерттеуінде айтылып жүр, оған сүйенсек, мәдениет таныммен астасады, таным семантиканы қалыптастырады, ал семантика тілдік жүйенің барлық деңгейлеріне ықпал етеді.

Тілдік материалды, біздің зерттеуімізде ономастикалық атауларды, осындай тәсілмен талдауда когнитивті және дискурстық факторлар басты назарға алынады. Когнитивті лингвистикада ойлау үдерістерінің тілдік ұйымдастырылуы зерттеудің негізгі нысанына айналады. Бұл ғылым саласының негізгі қағидаты – когнитивтік қабілеттер мен өмірлік тәжірибенің әсерінен қалыптасатын когнитивтік модельдердің тілде көрініс табуы және тілдік құрылымдардың ойлау үдерісін түсіндіруге мүмкіндік беруі. Тілдік тұлға қоршаған әлемді тілдік концептілер арқылы танып, оны биологиялық, әлеуметтік және географиялық ерекшеліктеріне сәйкес категорияларға бөледі (О.Н. Колосова), бұл дискурста (қарым-қатынаста) жүзеге асады. Осыған байланысты лингвистің негізгі міндеті – белгілі бір

тілдік категорияға әсер ететін когнитивтік және дискурстық мәнбірлерді (факторларды) анықтап, оларды тілдік құрылымдармен сәйкестендіру.

Ономастикалық дискурс, ең алдымен, атаулардың әлеуметтік қызметін зерттеуге бағытталған. Жалқы есімдер қоғамның тарихи, мәдени өмірінің айнасы ретінде олардың эволюциясын, қолданылу ерекшеліктерін бейнелейді. Олардың семантикалық құрылымы күрделі, өйткені ол тек атаудың негізгі мағынасын ғана емес, оның қолданылу барысында туындайтын ассоциациялар мен коннотацияларды да қамтиды. Бұл ономастикалық бірліктердің мазмұны олардың әлеуметтік-мәдени шарттылығымен, мәдени ассоциациялардың кеңдігімен және күрделі когнитивтік негізімен ерекшеленеді. Сондықтан ономастиканы дискурстық аспектіде зерттегенде, зерттеушілер жалқы есімдерді әлеуметтік лингвистикалық, танымдық, функционалдық тұрғыдан қарастыруға баса назар аударады. Бұл бағытта атаулардың қабылдануы, ономастикалық номинацияның заңдылықтары мен олардың әлеуметтік-мәдени мәнінің жүзеге асу ерекшеліктері зерттеледі.

Диссертацияда ономастикалық дискурсты зерттеудің теориялық негіздерін ономастика мен дискурс теорияларының сабақтастығынан шығара отырып, *ономастикалық дискурс, дискурстық бірлік, дискурстық құрал, дискурстық рөл, дискурстық өріс, дискурстық өрістің қозғалысы, ономастиканың дискурстық аспектісі, ономастикалық мәтін* терминдеріне анықтама берілді, ономастикалық атаулар ономастикалық дискурс пен мәтін бірлігі ретінде талданды, дискурстағы онимдердің дискурстық құрал мен дискурстық рөлі сараланып, дискурстық өрісі анықталып, ономастикалық дискурс пен мәтіннің арақатынасы мен айырмашылығы сараланды, нақты мысалдармен дәйектелді. Ономастикалық атаулар дискурстың «шикізаты» мен «өнімі» ретінде мәтінмен теңестіріле отырып, «сығылған» және «бүгілген», «кішірейтілген мәтін» сипатында болатыны айқындалып, түсіндірілді. Ономастикалық атаулардың әлеуметтік және мәдени код ретіндегі сипаты, есімдердің ономастикалық дискурстағы орны, ономастикалық атаулардың цифрлық дәуірдегі медиадискурстағы қайта түсіндірілуі, символдық мәнге ие болуы, идеологиялық мақсатта қолданылуы нақты мысалдармен талданды. Мифонимдердің ономастикалық дискурстағы когнитивтік моделдері анықталып, ономастикалық дискурстағы этнонимдердің халықтық лингвистикадағы түсіндірмелері талданып, аталған екі бағыттың сабақтастығы зерделенді. Қазіргі есімдердің ономастикалық дискурсы елімізде соңғы 5 жылда балаларға қойылған есімдер кестесін және жүргізілген 3 сауалнама жауаптарын талдау негізінде сипатталды.

Зерттеудің өзектілігі. Ономастикалық атаулар немесе онимдер – дискурстың құрамдас бөлігі, олар дискурста жұмсалады, қарым-қатынастың құралы мен тілде сақталған ұлттық-мәдени мазмұнды ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші мұрагерлік қызмет атқарады. Демек, олар – тек лексикалық және грамматикалық құрылымға ие тілдік бірлік қана емес, мағыналық және идеологиялық «жүк көтеретін» дискурстық бірлік. Олар – тек номинация құралы ғана емес, тарихи жадты, мәдени кодты, ұлттық бірегейлікті

сақтаудың құралы. Бұл әсіресе, еліміздің тәуелсіздік алған жылдарындағы ономастикалық өзгерістердің ұлттық санадағы серпіліс ретінде ұғынылуынан көрініс табады. Қазіргі цифрлық дәуірде ономастикалық атаулар медиадискурста дискурстық стратегиялар арқылы қайта түсіндіріледі (семантикалық трансформация), символдық мәнге ие болады немесе белгілі бір идеологиялық мақсаттар үшін қолданылады. Ономастикалық атауларға көзқарас қоғамдық пікір арқылы қалыптасады. Сол арқылы әлеуметтік дискурстың басты тақырыбына айналады. Сонымен қатар мемлекеттік тіл саясаты да ономастикалық дискурспен тікелей сабақтасады. Бұл саясат ресми дискурста ономастикалық атауларды бекітуде, халыққа таныстыруда, түсіндіруде көрініс табады. Осы аталған мәселелер қазақ тіл ғылымында арнайы зерттеуді қажет етеді. Ономастикалық зерттеулер қазақ тіл білімінде құрылымдық, танымдық қырынан жан-жақты әрі терең зерттелгеніне қарамастан, ономастиканы дискурстық аспектіде арнайы зерттеген ғылыми еңбек жеткіліксіз. Зерттеу тақырыбының өзектілігі осы аталған мәселелермен негізделеді.

Зерттеудің мақсаты. Жұмыстың **мақсаты** – ономастика мәселелерін дискурстық әрекет ретінде қарап, онимдерді шынайы өмірдегі үдеріс және сол үдерістің нәтижесі деп зерттеп, ономастикалық дискурс ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеу мақсатына қол жеткізуде мынадай **міндеттерді** шешу алға қойылды:

1) ономастика мен дискурс теориясының негізгі тұжырымдарын сабақтастыра талдай отырып, ономастикалық дискурсты зерттеудің теориялық негіздерін, ономастиканы дәстүрлі зерттеу аспектілері мен дискурстық аспектіде зерттеу айырмасын анықтау;

2) онимдерді дискурстық бірлік ретінде талдауға қажетті ғылыми айналымдағы тұжырымдарды жинақтап, соның негізінде талдауға алынатын онимдерді саралау;

3) таңдалған онимнің дискурстық өрісіне енетін дискурс-мәтіндерді жинақтау, халықтық лингвистика мен ономастикалық дискурс арақатынасын зерделеу;

4) ономастикалық дискурс теориясының метатілін нақтылау: *ономастикалық дискурс, дискурстық бірлік, дискурстық құрал, дискурстық рөл, дискурстық өріс, дискурстық өрістің қозғалысы, ономастиканың дискурстық аспектісі, ономастикалық мәтін* терминдеріне анықтама беру; ономастикалық дискурс пен ономастикалық мәтін арақатынасы мен айырмасын анықтау;

5) онимдердің ономастикалық дискурстағы орнын Қазақстан Республикасында 2020-2025 жылдар аралығында қойылған есімдерге қатысты мәліметтер негізінде талдау, әлеуметтік және мәдени код ретінде көрінуі мен цифрлық дәуірдегі медиадискурста қайта түсіндірілуі, символдық мәнге ие болуы, идеологиялық құрал ретіндегі қызметіне дискурстық талдау жасау;

б) онимдердің тілдік санада өзектелуін анықтауға («Ұмай-ана» мифонимі негізінде) арналған және қазіргі тілдік тұлғалар арасында есім мазмұнында бекітілген тіл мен мәдениет, тарихи таным мен жеке қабылдау арасындағы байланысты зерттеу мақсатында, ата-аналардың балаға есім таңдауындағы ұстанымдары мен оған ықпал ететін факторларды зерделеуге арналған сауалнама түріндегі 3 эксперимент жүргізу, нәтижесін талдау, тұжырымдау және зерттеу қорытындылары негізінде ғылыми-практикалық ұсыным беру, зерттеудің болашақ ғылыми бағыт-бағдарын анықтау.

Диссертацияның **зерттеу нысаны** – ономастикалық дискурс және оның бірліктері, олардың тілдік және экстралингвистикалық ерекшеліктері, мәдени, тарихи, әлеуметтік мәніндегі қызметі.

Зерттеу пәні. Онимдердің когнитивті және дискурстық сипаты, семиотикалық, прагматикалық және коммуникативтік функциялары, ономастикалық дискурстағы қолдану ерекшеліктері мен атқаратын рөлі.

Диссертацияның **теориялық және әдістемелік негізі.** Диссертацияның **теориялық және әдістемелік негізін** мына еңбектер құрады: ономастика мәселелерін дәстүрлі құрылымдық тұрғыдан талдаған зерттеулер, жеке топонимдер мен антропонимдерге этимологиялық этюдтер (А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов, Ж. Досқараев, С.А. Аманжолов, А. Ысқақов, Ғ. Мұсабаев т.б.), этимологиялық теория (Я. Гримм, Ф. Бопп т.б.), семиотикалық аспектіде (Ф. де Соссюр, Ч. Пирс т.б.), жүйелі ономастикалық зерттеулер (Ғ.Қ. Қоңқашпаев, Е. Қойшыбаев, Т. Жанұзақов, А. Әбдірахманов, Ә.Т. Қайдаров, В.Н. Попова, О.А. Сұлтаньяев т.б.), ономастикалық мәселелерді функционалды-прагматикалық қырынан талдаған еңбектер (Е.А. Керімбаев, В.У. Махпиров, Б. Бектасова, М. Қожанов, И.В. Крюкова, Н.В. Васильева, Д. Остин, Д.Серл т.б.), психоллингвистикалық (И.С. Карабулатова, Т.В. Линко, Е.Л. Березович, Л.М. Дмитриева, И.В.Крюкова, М.Е. Новичихина, В.И. Супрун т.б.), әлеуметтік лингвистикалық (З.К. Ахметжанова, Г. Алдаберген, О.Б. Алтынбекова, М.К. Исаев, С.И. Исабеков, А.Е. Карлинский, М.М. Копыленко, Ж. Смагулова, С.Ю. Сон, Э.Д. Сулейменова, Б.Х. Хасанов, В.А. Никонов, А.В. Суперанская, В.И. Супрун, т.б.), этнолингвистикалық және лингвомәдени (Н.А. Бердяев, А.А. Абдрахманов, Г.Б. Мадиева, Е.А. Керімбаев т.б.), когнитивтік (Т. Коныров, Е. Керімбаев, Г.Б. Мадиева, Қ.Қ. Рысберген, Г. Сағидолда, Б. Тілеубердиев, А. Арысбаев, Б. Тасболатов, Ж. Жартыбаев, С.Қ. Иманбердиева, К. Головина, А. Әлімхан және т.б.), ономастиканы дискурс теориясы қырынан зерттеген (Е.Ю. Позднякова, М.В. Горбаневский, В.О. Максимов т.б.), ономастикалық дискурсты мифологиялық қырынан қарастырған жұмыстар (К.Г. Юнг, С. Қондыбай, Б. Ақбердиева, Ж.О. Тектіғұл, К.Қ. Садирова т.б.), қазақ ономастикасындағы сөз энергетикасын талдаған (Ж.А. Манкеева т.б.), дискурс теориясына қатысты зерттеулер (Ф. де Соссюр, К. Леви-Стросс, М. Фуко, Ж. Деррида, Э. Лакло, Ш. Муфф, Н. Фэрклоу, Т. ван Дейк, Р. Водак, Л. Иригарей, Д. Батлер, С. Холл, Н.Д. Арутюнова, В.З. Демьянков, Ю.Н. Караулов, В.И. Карасик, А.А. Кибрик, Ж. Гийом, Д.Е. Мальдидье, Е.С. Кубрякова, Л.М. Макаров, Г.А. Орлов, М. Стабс, Д. Кэмерон, Д. Таннен, В.Г.

Борботько, И.Г. Атрощенко, В.Е. Чернявская, В.С. Григорьева, А.Р., Мухтаруллиная, Қ.Ө. Есенова, З.Ш. Ерназарова, Б.А. Ахатова, Г.Г. Гиздатов, Г.Н., Смағұлова, Г. Әзімжанова, Б.С. Жұмағұлова, Б. Қалиев, Г. Бүркітбаева, Е. Әлкебаева, Н. Уәли, Қ.Б. Күдеринова, Ж.М. Кеншінбаева, Ш.А. Нұрмышева, С.Б. Альпатына, А.Е. Сәденова, Ш.А. Сабитова, Г. Мұратова, К.Қ. Садирова, А.Т. Қасымбекова, Л. Ақтанова, А. Әділова, А.М. Куркимбаева т.б.) мазмұнындағы ғылыми тұжырымдар теориялық және әдістемелік негізге алынды.

Зерттеу дереккөздері. Ономастикалық мәселелерді түрлі қырынан зерттеген ономастика, дискурс талдау теориясы, когнитивтік лингвистика, лингвоконцептология, әлеуметтік лингвистика, лингвомәдениеттану бағытындағы теориялық еңбектер және ономастикалық дискурс бірлігін талдауға мүмкіндік беретін 23 дискурс-мәтін мен дискурстық бірлік ретінде талданған 77 оним (9 топоним, 6 гидроним, 4 этноним, 58 антропоним) зерттеу дереккөзін құрады. Ұлттық статистика бюросының Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2020-2025 жылдары Қазақстан Республикасында қойылған танымал есімдер кестесі талданды (<https://stat.gov.kz/instruments/name/>), нақты айтқанда, әр жылы 20 танымал ер бала және 20 танымал қыз бала есімі берілген, барлығы – 204, оның ішінде қайталанатын есімдерді есептемегендегі антропоним санын 56 есім құрайды.

Google форматта алынған үш сауалнама: 1) «Ұмай ана» бейнесінің тілдік санадағы сипатын анықтау мақсатында (100 респондент), 2) қазіргі тілдік тұлғалар санасында есім мазмұнында бекітілген тіл, мәдениет, тарихи таным мен жеке қабылдау арасындағы байланысты зерттеу мақсатында (100 респондент), 3) ата-аналардың балаға есім таңдауындағы ұстанымдары мен оған ықпал ететін факторларды зерделеуге арналған (61 респондент) сауалнама жауаптары талдауға алынды.

Зерттеу әдістері. Зерттеуде бақылау, салыстыру, жалпылау, талдау, қорытындылау тәрізді жалпығылыми әдістермен бірге арнайы зерттеу әдістері, атап айтқанда, ономастикалық бірліктердің дискурстық мәнін (әлеуметтік, мәдени, саяси және идеологиялық мағынасын, дискурстағы қызметін) айқындау мақсатында дискурстық талдау (атауды семантикамен, прагматикамен байланыста алып, қарым-қатынастық қызметін әлеуметтік әрекетпен теңдестіріп талдау немесе тілді құрылымдық талдаудан бастап қызметтік талдауға көшу, нақты айтқанда астырт-үстірт құрылымдық талдау жүргізу), мәнмәтіндік талдау (ономастикалық атаудың белгілі бір мәнмәтінде қандай мағына беретінін, прагматикалық рөлін талдау әдісі), ономастикалық бірліктерге танымдық және концептуалды талдау жасау – жалқы есімдердің астарында жатқан когнитивтік механизмдерді анықтау, олардың барлық мүмкін қолданыстарын негіздейтін концептуалдық жүйені ашу арқылы жүзеге асады. Ал ономастикалық дискурс бірлігінің лингвистикалық мәнін анықтау мақсатында дәстүрлі ономастикада қолданылатын этимологиялық талдау (атаудың түпкі мағынасын, тілдік дереккөздерін анықтау), құрылымдық талдау (атаудың морфологиялық, фонетикалық ерекшеліктерін

зерттеу) және лингвистикалық эксперимент (сауалнама) әдістері қолданылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі тұжырымдар:

1) Ономастикалық дискурс – белгілі бір этносқа тән тарихи, тілдік және мәдени ақпаратты бойына сіңірген жалқы есімдердің коммуникативтік жағдаятта зерделенуі. Бұл атаулар когнитивтік құрылымда орнығып, ұрпақтан ұрпаққа ұлттық код ретінде тасымалданады. Оның ерекшелігі лингвистикалық және дискурстық мәнінен көрінеді. Ономастикалық дискурстың лингвистикалық мәні тілдік жүйеде, ал дискурстық мәні коммуникативтік жүйеде анықталады. Ономастикалық атаулардың дискурстық мәні олардың лингвистикалық мәніне тәуелді. Ономастикалық дискурста онимдер дискурстық аспектіде зерттеледі. *Ономастиканың дискурстық аспектісі* дегеніміз – жалқы есімдерді ономастика теориясы шеңберінде дискурстық тұрғыдан зерттейтін бағыт.

2) Ономастикалық дискурста атаулар когнитивтік-дискурстық сипатқа ие. Бұл сипат ономастикалық атауға байланысты жинақталған мәтіндер жиынтығымен (дискурстық өріспен) қалыптасады. Дискурстық сипаты нақты коммуникативтік жағдаятта қатысушылардың санасында өзектеліп, қозғалысқа түскен кезде айқындалады.

3) Ономастикалық атаулар дискурстық бірлік ретінде қарастырылады. Олар өз дискурстық өрісін қалыптастырады. Бұл өріс ономастикалық дискурста мынадай құрамдас бөліктермен бірге жұмсалады: 1) атауды беруші (тіл иесі – халық), 2) атау (ономастикалық бірлік), 3) атауды қолданушы (тіл тұтынушысы), 4) сөйлеу жағдаятына сай атаудың мағынасын анықтайтын мәтін немесе білім.

4) Ономастикалық атаулар – дискурстық әрекеттің құрамдас бөлігі. Олар дискурстың барысында қалыптасып, сол дискурстың нәтижесі ретінде атауыштық мәнге ие болады. Сонымен қатар, дискурсты қалыптастыруда бастапқы материал — «шикізат» ретінде де қызмет атқарады. Қарым-қатынас кезінде ономастикалық атаулардың астарында жатқан мәтіндік ақпарат ұғынылады.

5) Қазақстандағы 2020-2025 жылдары қойылған танымал есімдерді талдау мынандай тұжырым жасауға негіз болды: есімдер қоғамдағы діни, ұлттық және жаһандық дискурстардың тоғысуын көрсетеді. Ономастикалық дискурста бұл есімдер тек атау ғана емес, мәдени-әлеуметтік кодтардың көрінісі болады. Танымал 20 есіммен есептегенде ер балаларға қойылатын есімдердің 60-70% араб-парсы және исламдық есімдер, 30-40% қазақша немесе түркілік есімдер. Қыз балалар есімі бойынша: 50-60% араб-парсы, 40-50% қазақ есімдер. Қазақ ұлдарына көбінесе исламдық есімдер қойылғаны, ал қыздар арасында қазақша есімдер көбірек сақталғаны анықталды. Исламдық есімдер ұл балалар арасында өте танымал, ал қыз есімдерінде ұлттық ерекшеліктер көбірек сақталған. Бұл үрдіс діни сенім, тарихи сана, жаһандану және фонетикалық талғам сияқты факторларға байланысты қалыптасып отыр. Есімдерді дискурстық аспектіде талдау ат қоюда ұлттық дәстүр мен жаһанданудың тартысы жүріп жатқанын білдіреді. Діни

қабаттағы есімдердің көп қойылуы қоғамдағы діни ықпалдың басымдығын көрсетеді. Ат қоюда, балаға есім таңдауда тарихи және мәдени мәнін түсініп, ұлттық есімдерді таңдауды насихаттау қажеттігі аңғарылады. Қазақы есімдерді дәріптеу және ұлттық есімдерге басымдық беру қажет.

6) Қазақ қоғамында балаға есім таңдауда отбасылық құндылықтар мен дәстүрлі шешім қабылдау үлгісі сақталып отыр (респонденттердің 70,5 %). Қазақ қоғамында есім – тек ата-ананың емес, бүкіл әулеттің келісімімен берілетін маңызды әлеуметтік акт. Бұл – ұжымдық сана мен мәдени дәстүрдің көрінісі. Ата мен әжелердің есім беруге қатысуы, ырым ету, ақылдасу – әулеттік-мәдени кодтың белсенділігін айғақтайды, әрі генеалогиялық жадтың (отбасы шежіресінің) ономастикаға әсерін танытады. Балаға есім таңдауда индивидуализм, дербес таңдау арта бастаған (респонденттердің 16,4%). Бұл – модернизацияланған отбасылық құрылымның әсері. Әлеуметтік желі мен интернеттің ықпалы төмен, қоғамда есім таңдауда сыртқы медиалық контенттен гөрі ішкі дәстүр басым. Дегенмен, жаһанданудың, инфлюенсерлік (influence – ағылшын тілінен аударғанда «ықпал ету» дегенді білдіреді) мәдениеттің, трендтік есімдердің біртіндеп ене бастағаны байқалады.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы. Диссертацияда алғаш рет ономастика мен дискурс теориясының негізгі тұжырымдарын сабақтастыра талдау арқылы ономастикалық дискурсты зерттеудің теориялық негіздері анықталды, ономастиканы дәстүрлі және дискурстық аспектіде зерттеу айырмасы айқындалды. Онимдерді дискурстық бірлік ретінде талдауға қажетті ғылыми айналымдағы тұжырымдар жинақталып, соның негізінде талдауға алынатын онимдер сараланды. Олардың тілдік және экстралингвистикалық ерекшеліктері, мәдени, тарихи, әлеуметтік мәнмәтіндегі қызметі талданды. Онимдердің дискурстық өрісіне енетін дискурс-мәтіндер жинақталып, оларға дискурстық талдау жасалып, астырт-үстірт құрылымдары анықталып, сызбаға түсірілді. Зерттеуде онимдер алғаш рет ономастикалық дискурстың бірлігі ретінде алынып, олардың дискурстық рөлі, дискурстық құрал қызметі мен мәдени және әлеуметтік код сапасында жұмсалуды нақты ономастикалық атауларды талдау негізінде анықталды. Онимдерге ономастикалық дискурс пен ономастикалық мәтін тұрғысынан талдау жасау алгоритмі алғаш рет ажыратылып ұсынылды. Ономастикалық дискурс пен ономастикалық мәтін терминдері анықталып, олардың ерекшеліктері ажыратылды. Онимдердердің ономастикалық дискурсқа қатысты алғанда мәтіндік сипаты үш түрлі болатыны («сығылған» мәтін сипатында, «бүгілген» мәтін, «кішірейтілген мәтін» сипатында) зерделенді. Дискурстық өрістің қозғалысы терминіне анықтама берілді. Халықтық лингвистика мен ономастикалық дискурс арақатынасы зерделенді. Онимдердің ономастикалық дискурстағы қайта түсіндірілуі (семантикалық трансформациясы), символдық мәнге ие болуы, идеологиялық мақсатта қолданылуы нақты мысалдармен талданды. Олардың тек номинация құралы ғана емес, тарихи жадты, мәдени кодты, ұлттық бірегейлікті сақтаудың құралы болатындығы айқындалды.

Ұлттық статистика бюросының Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің 2020-2025 жылдары Қазақстан Республикасында қойылған танымал есімдер кестесіндегі антропонимдерге дискурстық талдау жасалып, қазақ есімдері азайып (ең танымал есімдердің 30-40%), шетелдік есімдер (ең танымал есімдердің 60-70%-ы араб, парсы немесе еуропалық кірме есімдер) көбейіп келе жатқаны және оның себептері (діни сенім, тарихи сана, жаһандану және фонетикалық талғам) көрсетілді. Онимдердің тілдік санада өзектелуін анықтауға («Ұмай-ана» мифонимі негізінде) арналған және қазіргі тілдік тұлғалар санасында есім мазмұнында бекітілген тіл мен мәдениет, тарихи таным мен жеке қабылдау арасындағы байланысты зерттеу мақсатында, ата-аналардың балаға есім таңдауындағы ұстанымдары мен оған ықпал ететін факторларды зерделеуге арналған сауалнама түріндегі 3 эксперимент алғаш рет арнайы жүргізілгендіктен, олардың талдау нәтижелері жаңа және ономастиканың дискурстық теориясын қалыптастыруда маңызды.

Ғылыми жұмыстың **теориялық маңыздылығы**. Зерттеуде алынған нәтижелер ономастика мен дискурс теориясын толықтырып, оның тоғысуынан пайда болған ономастикалық дискурс бағытының дамуына ықпал етеді. Ономастика мәселелерін когнитивті-дискурстық парадигмада зерттеу барысында анықталған терминдер ономастиканың дискурстық теориясының метатілін жетілдіреді, осындай бағыттағы болашақ ғылыми зерттеулерге теориялық негіз бола алады. Ономастикалық атаулардың когнитивтік және мәдени, мифологиялық аспектілерін түсінуге, тілдің әлеуметтік және идеологиялық аспектісін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің теориялық тұжырымдарын лингвистикалық пәндерді оқытуда пайдалануға болады. Онимдерге ономастикалық дискурс пен ономастикалық мәтін тұрғысынан талдау жасау алгоритмінің ұсынылуының теориялық та, практикалық та маңызы бар. Теориялық маңыздылығы – ономастикалық дискурс пен мәтінді талдау алгоритмінің ономастика мен дискурс теориясындағы тұжырымдарды тоғыстырып жүйелеуінен көрінсе, практикалық маңызы – екі талдау алгоритмін түзу арқылы дискурстық және мәтіндік талдау жігінің нақты ажыратылып көрсетілгендігі.

Зерттеудің **практикалық мәні**. Зерттеуде жүргізілген ономастикалық дискурс бірліктерінің дискурстық құрал, дискурстық рөл, мәдени және әлеуметтік код сипатының, дискурстық өрістері мен ономастикалық атауды ономастикалық дискурс пен мәтін тұрғысынан талдау үлгілері осындай бағыттағы болашақ жұмыстарда қолдануға жарамды. Зерттеудің тілдік материалдарын түрлі сөздіктер құрастыруда, оқу құралдары мен оқулықтар, магистрлік және докторлық диссертациялар жазуда пайдалануға болады.

Зерттеу апробациясы. Диссертацияда алынған нәтижелер отандық және шетелдік жоғары оқу орындарымен бірлескен ғылыми семинарда және шетелдік конференцияларда тыңдалды: Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің филология факультеті мен М. Акмулла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университетінің башқұрт филологиясы факультетімен бірлестікте өткізген «Филология: қазіргі ізденістер» ғылыми

семинарына қатысып, «Есімдердің ономастикалық дискурстағы орны» тақырыбында баяндама (23.04.2025) жасады. Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінде 2025 жылдың 14-15 сәуірінде ұйымдастырылған жас ғалымдар, PhD докторанттар, магистранттар мен студенттерге арналған «Жастар, ғылым және инновация» атты ХХІ халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда «Ономастикалық дискурс мәселелері» тақырыбында зерттеу нәтижелерін ғылыми ортаға ұсынды. Филология ғылымдарының докторы, профессор, Башқұртстан Республикасының С. Юлаев атындағы Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, С. Юлаев орденінің кавалері, Башқұртстан Республикасының еңбек сіңірген ғылым қайраткері, Башқұртстан Республикасының Халық ақыны Р.З. Шакуровтың 85 жылдығына арналған, Башқұртстан халықтарының мәдени мұрасы жылына орайластырылған халықаралық қатысуымен өткен бүкілресейлік ғылыми-тәжірибелік конференцияның пленарлық мәжілісінде «Ономастикалық дискурс ерекшеліктері» тақырыбында ауызша баяндама жасады (2022 жыл, 14 сәуір, Уфа).

«Ұмай ана» ономастикалық бірлігінің дискурстық сипатын (тілдік санадағы) және дискурстық өрісін анықтау мақсатында және қазіргі тілдік тұлғалар санасында есім мазмұнында бекітілген тіл мен мәдениет, тарихи таным мен жеке қабылдау арасындағы байланысты зерттеу және ата-аналардың балаларына есім берудегі ұстанымдары мен оған әсер ететін факторларды анықтау мақсатында сауалнама алынды. Сауалнамаға қатысқан респонденттер саны – 261. Сауалнама Google кесте арқылы Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті студенттері арасында жүргізілді және көпшілікке таратылды.

Зерттеудің жариялануы мен мақұлданыуы:

Диссертацияның негізгі нәтижелері жарияланған басылымдар саны – 9.

Scopus ғылыми деректер базасына кіретін журналдарда жарияланған еңбектер:

1. The Manifestation of Mythical Cognition in Toponyms: on the Material of The Turkic Languages // Eurasian Journal of Applied Linguistics. Vol. 10 (1) 2024. 92-103 p. Процентиль 84, Q 1. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10109>

2. Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness // Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p. Процентиль 84, Q 1. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.902012>

ҚР ҒжЖБ Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитетінің нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын басылымдарда жарияланған еңбектер:

1. Антропонимдердің халықтық лингвистикада түсіндірілуі // Абылай хан атындағы ҚХҚжӨТУ Хабаршысы, Филология ғылымдары сериясы, №4 (71), 2023. 184-195 бб.

<https://bulletinphilology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/1383/338>

2. Ономастикалық атаулардың танымдық моделі // Қарағанды университетінің Хабаршысы, Филология сериясы, №4 (112), 2023 27-35 бб.

<https://philology-vestnik.ksu.kz/apart/2023-112-4/03.pdf>

3. Ономастика мәселелерінің дискурстық қырлары // Ш. Уәлиханов атындағы КУ хабаршысы. Филология сериясы. № 1, 2025. 136-150-бб.
<https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/issue/view/37>

Халықаралық конференциялардың жинақтарында жарияланған еңбектер:

1. Ономастикалық дискурстың ерекшеліктері // Межкультурный диалог на Евразийском пространстве: Материалы Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции, посвященной 85-летию доктора филологических наук, профессора, лауреата Государственной премии РБ имени С. Юлаева, кавалера ордена С. Юлаева, заслуженного деятеля науки Республики Башкортостан, Народного поэта Республики Башкортостан Рашита Закировича Шакурова, приуроченной к Году культурного наследия народов РБ, г. Уфа, 14 апреля, 2022г. – Уфа: БГПУ им. М. Акмуллы, 2022. -300 с. 282-284 стр.

2. Ономастикалық дискурс мәселелері // Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінде 2025 жылдың 14-15 сәуірінде жас ғалымдар, PhD докторанттар, магистранттар мен студенттерге арналған «Жастар, ғылым және инновация» атты ХХІ халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция жинағы. 14 сәуір 2025 жыл. – Том 1, 238-241 бб.

Өзге басылымдарда жарияланған еңбектер:

1. Мифологическое выражение топонима «Қазығұрт» в языковом сознании (на материале казахского языка) // Филологический аспект, № 08 (76), Нижний Новгород, Август, 2021 г. - С. 53-63.

2. Связь фитонимов с мифическими текстами (на основе материалов казахского языка) // Современное педагогическое образование, № 5, Москва, 2021 г. - С. 224-231.

Зерттеудің құрылымы мен көлемі. Ғылыми жұмыстың құрылымын кіріспе, екі бөлім, қорытынды мен пайдаланған әдебиеттер тізімі, анықтамалар, қосымшалар құрады. Зерттеу жұмысының көлемі – 150 бет. Ғылыми зерттеуде 27 кесте, 11 сурет ұсынылды.

Диссертациялық зерттеу жұмысы тіл білімінің **ономастика, когнитивтік лингвистика, дискурсология** саласының даму бағыттарына және **Қазақстан Республикасы Мемлекеттік бағдарламаларына** сәйкес дайындалған:

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 16 қазандағы № 914 қаулысымен бекітілген «Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын дамытудың 2023 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы»

Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: 2019 жылдың 31 желтоқсаны, №1045 бекітілген.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 248 қаулысы.

Қазақстанның тарихи-мәдени мұрасы және рухани құндылықтары. Тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, салт пен құндылықтардың ортақтығы // Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы №988 қаулысы.

ҚР Үкіметі жанындағы ЖҒТК бекіткен ғылым дамуының «Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар саласындағы іргелі және қолданбалы зерттеулер» басым бағыты бойынша орындалған ЖТН АР 09259776 – «Ономастикалық дискурс: мифологиялық аспекті» гранттық қаржыландыру жобасы (2021-2023 жж.). Келісімшарт 145/36-21-23, 7 сәуір 2021 жыл.

Докторанттың ғылыми зерттеу бойынша әр жарияланымды дайындаудағы үлесі. Диссертацияның барлық көлемін, зерттеу әдісін таңдауды және зерттеу мақсатына сай міндеттерді шешуді, зерттеу бойынша жарияланымдарды дайындауды автор өз бетінше орындады. Зерттеу тақырыбына сай тапсырмалар беру мен алынған нәтижелерді талқылау ғылыми кеңесшілермен бірлесіп жүргізілді.